

TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMACISI EMİN ABİD

ALİ HÜSEYİNOĞLU ŞAMIL

Son zamanlarda Türk halklarının siyaset adamları, ekonomistleri vs. sık sık bir araya geliyorlar. Bu toplantılarda bazen tarihin derinliklerine iniliyor, bazen de günümüzün gerçekleri dile getiriliyor. Böylesi bir zamanda Türklük yolunda hizmet etmiş insanların unutulması, hatırlanmaması bir kusur olarak kabul edilmelidir.

Yaptığı hizmetleri unutulmuş insanlarımızdan birisi de Emin Abid'dir. Emin Abid'in doğumunun 100. yılı 1998 tarihinde tamamlandı ve yazık ki, böylesine fedakâr bir aydınımızın adı hiç anılmadı, doğum günü kutlanmadı.

1938 yılında Sovyet gericiliğinin kurbanı olan Emin Abid'e itibarı 24 yıl sonra geri verildi. Aslında bu olay fiziki bir beraat idi. Stalin'in ölümünden sonra, sosyalist düzenin ortaya çıkardığı kusurların ve kabahatlerin tamamı onun hanesine yazıldı. Komünist Partisi ile onun oluşturduğu sosyalist sistemi kurtarmak için akıtılan kanlar, yapılan soykırımlardan sadece bir tek kişi mesul tutuldu. 1956 yılında, Sovyetler Birliği'nde 1920-1950 tarihleri arasında hapse atılmış, kurşunlanmış kimselerin ekseriyeti itibarına kavuşturuldu. O yıllarda hapse atılan yüz binlerce insanın çoğu ağır şartlara tahammül edemeyerek öldüler. Yaşayanlar ise toplumdaki eksikliklerle mücadele edebilecek durumda değillerdi. Onlar için "sözde" bir iade-i itibar kararı verilse de hapse atılanlara ve kurşunlananlara verilen zararlar tazmin edilmedi. Zulme maruz kalmış yazarların, şairlerin ve araştırmacıların eserlerinin yayımlanmasına izin verilmedi.

Emin Abid'e ise iade-i itibar, genel aftan 21 yıl sonra, yani 21. 12. 1961 tarihinde verildi¹.

1898 tarihinde Bakû'de doğan Zeynelabidin Mutalliboğlu Ahmedov² [(Emin Abid'i yakından tanıyan ve 1930 yılında KGB tarafından hapsedilerek sorgulanan Azerbaycan Politeknik Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı öğretim üyesi Doç. Dr. Elesger Aliyev, savcının Emin Abid'le ilgili sorusu karşılığında şunları demiştir: Ben Emin Abid'i çocukluğundan beri tanıyorum. Onun asıl adı

¹ Güney Qafqaz Herbi Dairesi Tribunalının 24 Aralık 1962 tarihinde Emin Abid Ehmedov'a berat kararı verilmesi hakkında 9/n/62 nolu rapor. Raporun sureti şahsi arşivimizdedir.

² Azerbaycan Millî Tehlikesizlik Nazirliğinin Arşivi, Emin Abid Ehmedov'un Sorgulama Dosyası, N 32796.

Zeynelabidin Mutallibov'dur). Neden Emin Abid oldu sorusunun cevabı ise şudur: Onun "Emin" ismini alması Türkçülüğe meyilli olmasının ve Müsavat Partisi'nin başkanı Mehmet Emin Resulzade'ye olan saygısının ifadesidir.] ilk tahsilini annesi molla Reyhan'ın evlerinde açtığı okulda aldı. Sonra da Çar Rusyası'nın mahalli halktan kendilerine hizmet edecek kadrolar yetiştirmek gayesiyle açtığı Rusça eğitim yapan III Aleksander Lisesinde devam ettirdi. Bu okulda öğretmen ve öğrencilerin mahallî dilde konuşmaları yasaktı.

İlk tahsil yıllarında Arapça Kur'an okumayı öğrenen, Sadi'nin Farsça yazılmış Gülistan, Bostan gibi eserlerini ezberleyen ve lisede Rusça tahsil alan Emin Abid 1912 tarihinden itibaren Bakû, Tiflis ve Erivan'da yayınlanan gazete ve dergilerde Türkçe makaleler, hikâyeler, şiirler ve tercüme yayımlamıştır³. Onun yaptığı tercümelerde de, yazdığı şiir ve hikâyelerde de coşkulu bir milliyetçilik havası hâkimdir. Onun milliyetçiliği ise bölgesel bir karakter taşımaktadır.

14-15 yaşındaki bir gençte böylesi milliyetçiliğin, yurtseverliğin ve coşkunluğun kaynağı ne idi? Abid'in ağabeyi şair Ali Abbas Müznib aileleri konusunda şunları söylüyor: "*Annem engin fikirli, keskin zekalı ve bilgili bir kadındı. Evin geçimi tamamen onun elinde idi. El sanatlarında iyi bir beceriye sahip olduğundan akşamları altın sırmalı başlık, yakalık, ayakkabı üstlüğü diler gündüzleri öğrencilere ders verirdi. Evimizin, ocağımızın ayakta kalmasının sebebi annemdir. Babam cahil birisiydi; ancak evlatları olan bizlerin aydın insanlar olmamızı isterdi ve bütün gücünü bu yolda harcardı*"⁴.

Babası taş işçisi olan Emin Abid'in kökü Bakû hanı Hüseyinkulu Han'a kadar gidip çıkıyor⁵.

Çarizmin bütün baskılarına ve takibatlarına rağmen bu ocakta işgalcilere karşı derin bir nefret duygusu hakim olmuştur. Kaynaklarda, taş işçisi Mutallib'in üç oğlu hakkında çok az bilgiyle karşılaştık. Büyük oğlu şair, tercüman, gazeteci, yayımcı Ali Abbas Müznib, ikinci oğlu Ebülfez, üçüncü oğlu ise Zeynelabidin Emin Abid'dir.

³ Azerbaycan İlimler Akademisi El Yazmalar Enstitüsü Arşivi, Emin Abid Ehmedov'un şahsi dosyası.

⁴ Azerbaycan İlimler Akademisi El Yazmalar Enstitüsü Arşivi, Ali Abbas Müznib arşivi, 37 Q.3 (53) fond 1. Liste 1. muhafaza birimi, 55. s.7

⁵ 19. yüzyılın başlangıcında Azerbaycan'a hücum eden Rus ordusuna Gürcü kökenli general Sisyanov komutanlık yapıyordu. Sisyanov, Gence'de ummadığı büyük bir mukavemetle karşılaştı ve bütün tehditlerine, oyunlarına rağmen Gence Hanı Cevad Han Ziyadoğlu Gence kalesini onlara teslim etmedi. Çağdaş silahlarla donanmış Rus ordusu iptidai silâhlarla çarpışan kahraman mukavemetçileri sonunda kanla susturdu ve şehir 1804 yılında Ramazan Bayramı'nda Rus ordusunun eline geçti. Yapılan savaşta Gence Hanı Cevad Han ve oğlu kale üzerinde şehit düştüler. Rus ordusu şehre girerek büyük bir katliam yaptı. Bu olaydan 16 ay sonra Sisyanov bu defa Bakû kalesini sardı ve onlara kendilerine teslim olmalarını söyledi. Kalenin akıllı ve cesur savaşçısı Hüseyinkulu Han Bakû kalesinin giriş kapısı önünde general Sisyanov'un kafasını kestirdi ve Cevad Han'ın intikamını aldı.

1905 yılında Rusya’da meydana gelen ihtilâlden sonra rejim çätürdamaya başladı. Dolayısıyla sömürge halklara kendi ana dillerinde okul açmaları, gazete ve dergi yayınlamaları konusunda konmuş engeller azaldı, sansür mekanizması zayıfladı. Araba tamircisi Ali Abbas Müznib bu ortamdan faydalanarak süreli yayınlarda boy göstermeye başladı. 1909 yılında yayın hayatına başlayan *Zenbur* dergisinin önemli yazarlarından biri, 1910 yılında ise genel yayın yönetmeni oldu. *Zenbur* kapandıktan sonra Ali Abbas Müznib 18 Aralık 1910 tarihinde ilk sayısı çıkan *Hilal* adlı gazetenin, bunun kapanmasından üç gün sonra yayına başlayan Şahabi-saqib (yakıcı yıldırım) dergisinin genel yayın yönetmeni oldu. Ancak bu derginin ömrü de çok kısa sürdü.

Ali Abbas Müznib, 1911 yılında Çar Rusyası ve sömürgecilik aleyhinde *Hilal* gazetesi ile *Şahabi Saqib* dergisinde yazdığı şiir ve makaleleri yüzünden Sibiryaya sürgün edildi⁶. 1913 yılı ise, Romanovlar Sülalesinin iktidara gelmesinin 300. yıl dönümü olduğundan çıkarılan genel aftan yararlanan şair de vatana döndü ve çalışmalarına kaldığı yerden devam etti.

Böylesi bir ailede büyüyen Emin Abid genç yaşlarından itibaren Abid, Abid Mutallibzade, Abid Mutalliboğlu, Abid Alp Mutalliboğlu, Kozgurak Bey vs. imzalarla gazete ve dergilerde şiirlerini, makalelerini yayımlattı. Azerbaycan halkı 28 Mayıs 1918 tarihinde Osmanlı ordusunun da yardımı ile Rusya’nın pençesinden kurtuldu ve kendi devletini kurdu. Yeni kurulan devlet Emin Abid’in arzularının gerçekleşmesi için imkân yarattı. O, bu fırsattan istifade ile Azerbaycan Maarif Komiserliği’ne yazdığı dilekçede İstanbul’da tahsil yapmak istediğini bildirir⁷. İsteği kabul olan E. Abid İstanbul’un yolunu tutar. Önce İstanbul’daki

Darülimiyeyi-alıyeyi bitirir ve vatana döner. Azerbaycan’da meydana gelen değişiklikler, milli hükümetin yıkılması, Bolşeviklerin 27 Nisan 1920 tarihinde vatani yeniden işgal etmesi, millî düşünceli insanların çoğunun kurşunlanması, hapse tıkmaları ve takibata maruz kalması şairi çok rahatsız eder. Emin Abid, “Gültekin” imzasıyla yazdığı şiirlerde Rusya’nın emperyalist siyasetini ifşa eder ve halkı mücadeleye sesler.

O yıllarda Bolşevikler Azerbaycan’da yeni okullar açıyor ve kadrolar hazırlıyordu. Emin Abid de böylesi bir muhitte yaşayamayacağını anlayıp tekrar İstanbul’a dönerek Darülfünunun (İstanbul Üniversitesi) Tarih-Edebiyat Fakültesinde tahsilini devam ettirir. Azerbaycan’ın yüksek okulları ve diğerlerinde ders

⁶Sibiryaya, adını burada yaşayan Savir, Sabur Türk boylarından almıştır. Ruslar burayı 17. yüzyılda işgale başlamışlar. Sibiryaya’da az insan yaşadığından ve kışın uzun sürmesinden, hayat şartlarının da zor olmasından dolayı Rusya buraya birçok hapisaneler açmış ve sürgün yerleri oluşturmuştur.

⁷Azerbaycan İlimler Akademisi El Yazmalar Enstitüsü Arşivi, Ali Abbas Müznib arşivi, 37 Q-10 (203) Emin Abid Ehmədov’un “Maarif Nezaretine Bir Sual”i.

kitabı yetersizliğinden dolayı genelde Rusçadan tercüme edilmiş kitaplardan yararlanılıyordu. Emin Abid bu boşluğu ortadan kaldırmak için *Azerbaycan Türklerinin Edebiyat Tarihi* adlı eseri üzerinde çalışmaya başlar.

Azerbaycan Maarif Komiserliği ise yüksek ve orta seviyeli okullarda öğretmen ve öğrencilerin “Azerbaycan Edebiyatı” sahasındaki ders kitabı ihtiyacını karşılamak için Feridun Bey Köçerli'nin *Azerbaycan Edebiyatını*⁸ ve Hüseyin Efendi Qayıbov'un *Azerbaycan'da Meşhur Olan Şüeranın Eşarına Mecmüedir*⁹ adlı eserlerini birkaç yazar ve tecrübeli öğretim elemanına vererek hangisinin yayınlanmaya değer olduğunu öğrenmek ister¹⁰. Azerbaycan'ın yüksek okullarında ders vermek gayesiyle Türkiye'den davet edilen İsmail Hikmet'e de *Azerbaycan Edebiyat Tarihi*'ni hazırlaması¹¹ talimatı verilir.

Emin Abid, böyle bir dönemde Türkiye, İran ve Kafkasya kütüphanelerinde, arşivlerde araştırmalar yapmakla yetinmiyor, Budapeşte ve Viyana gibi yerlere de araştırma gayesiyle gidiyor ve tanınmış Türkologlarla görüşüp onların da fikirlerini alıyor. Elde ettiği bilgilerle donatılmış makalelerini sadece İstanbul ve Ankara'da yayımlatmakla da yetinmiyor aynı zamanda Türk Ocağı'nın faaliyetlerine de katılıyor. Orada Azerbaycan edebiyatı ile ilgili tebliğler sunuyor, Mehmet Emin Resulzade'nin başkanlığında yapılan muhaceret toplantılarına katılıyor ve *Yeni Kafkasya* dergisinde gizli imzalarla şiirler ve makaleler yazıyor¹².

Emin Abid'in Azerbaycan basınında yayımlanan ilk ilmî makalesinin adı “Azerî Edebiyatında Türkçenin Tekamülü”dür¹³. Dergi bu makaleyi şu şekilde vermiştir: “*İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesini bitirmekte olan vatandaşımız Emin Abid'in bu birinci makalesini büyük memnuniyetle yayınlıyoruz. Makalede hocası muhterem Prof. Dr. Köprülüzade'nin talebesi olarak üzerindeki etkisi de hissedilmektedir. Bununla birlikte arkadaşımız Emin Abid'in bu ilk makalesi, tamamen Avrupa'nın ilmî sistemini ve muhakemesini de ilmî esaslar üzerine bina etmesi, bu yönde çaba göstermesi, ileri sürdüğü fikirleri de her türlü nakilden uzaklaşarak ilmî tarzda dile getirmesi yönünden makale sahibi için değerli meziyetlerdir...*”¹⁴

Araştırma aslında Oğuz Türklerinin yayıldığı alan, edebiyatları ve dilleriy-

⁸ El Yazma beğenilerek 1925-1926 tarihlerinde Bakû'da *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Materyalleri* adıyla iki cilt ve dört bölüm olarak eski yazıyla yayımlandı. “Elm” neşriyatı kitabın birinci cildini 1978, ikinci cildini 1981 tarihinde Bakû'de kiril alfabesiyle yeniden kontrol edip, ön söz ve açıklamalarla yayımladı.

⁹ El Yazma eser Bakû'de 198 tarihinde tek cilt hâlinde ve kiril alfabesiyle “Elm” neşriyatı tarafından yayımlandı.

¹⁰ Feridun Köçerli, *Azerbaycan Edebiyatı*, cilt 1, “Elm” neşriyatı, Bakı, 1978, s. 29.

¹¹ İsmail Hikmet'in iki ciltlik *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi* eseri 1928-1929 tarihlerinde Bakû'de “Azerveşr” tarafından yayımlandı. Emin Abid de kitap için geniş bir açıklama yazısı yazarak eklemiştir.

¹² Azerbaycan Millî Tehlikesizlik Nazirliği Arşivi, E. A. Ehmedov'un sorgulama dosyası, N 32796.

¹³ Emin Abid, “Azerî Edebiyatında Türkçenin Tekamülü”, *Maarif ve Medeniyet dergisi*, 1926, N 2-3, s. 17-22.

¹⁴ Emin Abid, “Azerî Edebiyatında Türkçenin Tekamülü”, *Maarif ve Medeniyet dergisi*, 1926, N 2-3, s. 17.

le ilgilidir. O devir için oldukça mühim olan araştırmada yanlışlıklar da vardır. Yazar, sonraki araştırmalarında yaptığı hataları samimiyetle itiraf etmiş ve onları tamire çalışmıştır. Hatta diğer araştırmacıları da hata yapmamaya çağırarak şunları yazmıştır: “Azerbaycan Türkçesinin hicri yedinci ve sekizinci yüzyılda başlaması fikri Prof. Köprülüzade’nindir. Azerbaycan’da Türkler tarafından vücuda getirilen “feodalleştirme”nin ekonomik gelişmesine uygun olmayan bu iddiayı yanlış olarak ilk defa matbuatımızda talebesi olmak sıfatıyla ben nakletmişim. Halbuki sonradan ... edebiyatımızı incelemeye başlayınca hareketimin kesinlikle doğru olmadığını ve yeni bulduğum belgelerin de bu yanlışlığı meydana çıkardığını anlamam mümkün oldu. İsmail Hikmet’in de benim ilk durum gibi aynı etkiye kapıldığı görülmektedir”¹⁵.

Emin Abid’in İstanbul Üniversitesi’nde okuduğu zaman yazdığı bir makale¹⁶ büyük tartışmaya sebep oldu. O, alegorik *Sohbet-ül Esmar* (Meyvelerin Sohbeti) adlı mesnevinin 16. yüzyılda yaşayan Fuzuli’nin eseri olduğunu söylüyordu. Prof. Fuat Köprülü ise bunu bir yanlışlık olarak kabul ediyordu. Böylelikle hoca ile öğrencisi arasında tartışma başlıyordu. Aynı tartışmayı Aziz Mir-Ahmedov ile Sabir Aliyev 1986 yılında devam ettirmişlerdi¹⁷. Abid, yalnızca hocası, ülküdaşları ve kalem dostları ile değil ilimde hata yapmış en nüfuzlu kurumlarla bile tartışmaya girmekten çekinmiyordu. Yazmış olduğu “Büyük Sovyet Ansiklopedisi”, “Türk Edebiyatı”¹⁸, “Zararlı Tenkitler”¹⁹ adlı makaleleri o devir için oldukça cesurca idi. Moskova’da yazılan veya yayımlanan herhangi bir makale ya da kitabın, Sovyetler Birliği’nin genelinde yol gösterici, doğru yola yöneltici bir belge sayıldığı bir zamanda, Emin Abid Sovyetler’in stratejik plânlarına karşı çıkarak şunları yazıyordu: “Örneklerini, Azerbaycan edebî Türkçesinden değil de, köy ağızlarından götüren akademisyen (makalenin yazarı Türkolog V.Kurgo-Nryajin kastediliyor) mahallî ağızları edebî Osmanlı lisanı ile karılaştırarak aralarında büyük bir farklılık olduğunu gösteriyor. Bu durum hiç de doğru sonuç doğuracak bir karşılaştırma sayılamaz”²⁰.

Emin Abid’in bu rahatsızlığı boşuna değildi. O, Çar Rusyası’nın Azerbaycan Türklerini soydaşları ve kan kardeşleri olan Türkiye Türklerinden ve diğer ırkdaşlarından ayırmak için hangi siyaseti yürüttüğünden haberdar idi. Deli Petro olarak bilinen Rus çarının işgalcilik plânı ilk defa onun da çalıştığı ve ağabeyi Ali Abbas Müznib’in genel yayın yönetmenliğini ve yazarlığını yaptığı *Diri-*

¹⁵ Emin Abid, “Azerî Edebiyatı Tarihi Etrafında”, *İnqılab ve Medeniyyet dergisi*, 1929, N 1, s. 46.

¹⁶ Emin Abid, “Fuzuli’nin Tedkik Edilmemiş Bir Eseri”, *Maarif ve Medeniyyet dergisi*, 1926, N 12 (35), s. 32-34.

¹⁷ “Söhbətül-Esmar Füzulîndir?”, *Azerbaycan dergisi*, 1981, N 7, s. 194-201.

¹⁸ Emin Abid, “Böyük Şura Ensiklopediyası ve Türk Edebiyatı”, *İnqılab ve Medeniyyet dergisi*, 1929, N 2, s.37.

¹⁹ Emin Abid, “Zerərli Tenqidler”, *İnqılab ve Medeniyyet dergisi*, 1929, N 10, s. 31-34.

²⁰ Emin Abid, “Zerərli Tenqidler”. *İnqılab ve Medeniyyet dergisi*, 1929, N 10, s. 32.

lik dergisinde yayınlamıştı²¹. Emin Abid, Sovyetler Birliği'nin durmadan Çarizmi tenkit etmesinin tamamen göz boyamadan ibaret olduğunu, millî meselelerde ise Çarlığın plânlarını harfiyen hayata geçirdiğini açık bir şekilde görüyordu. Bunun için de bütün yazılarında onlara karşı çıkıyordu.

Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin 8. cildinde akademik Marr'ın "Azerî lehçesinin ayrı ayrı konuşma tarzları arasındaki fark çok büyük olmasına rağmen Azerbaycan Türklerinin tamamı birbirlerini anlamakta güçlük çekmiyorlar" şeklindeki düşüncesine de, "Azerbaycan edebiyatının Safeviler devrinden başlaması" fikrine ve diğer hatalara karşı da sert tepki gösteriyordu.

1929 Temmuz'unda Moskova'da yayımlanmış *Peçati Revolyutsiya* (Medya ve İhtilâl) dergisinde Ali Nazım'ın "Azerbaycan Edebiyatı" adlı bir makalesi yayımlanır. Emin Abid'e göre bu makale, yazarın *İhtilal ve Kültür* (Bakû), *Tan Yıldızı* (Tiflis), *Türk Yurdu* (İstanbul) dergilerinde yayımlanmış makalelerinin Rusçaya tercümesinden ibarettir. Derginin, Sovyetler Birliği'nin stratejisini takip eden bir yayın organ olmasına rağmen Emin Abid onu tenkit etmekten çekinmiyor. Azerbaycan Edebiyatı tarihinin 13. yüzyılda yaşayan Hasanoğlu ile başlatılmasını yanlış kabul ediyor. Hasanoğlu'ndan önce Veys oğlu Ahmet'in, Şems Tebrizi'nin varlığını belirtiyor. Edebiyat tarihimizin 7. yüzyıldan başladığını ileri sürüyor. *Oğuzname*'yi de yazılı ve sözlü edebiyatımızın başlangıcı kabul ediyor.

Ali Nazım'ı sık sık proleter edebiyat metotlarını, Marksizmi bilmemekle suçlayan Emin Abid, edebiyat tarihimize bütün bunlardan uzak bir metotla yaklaşım göstererek şunları yazıyor: "Ali Nazım, büyük edibimiz Mirza Fethali Ahuntzade'yi Türk halkları edebiyatı içinde incelemeyi Türkçülük ideolojisi olarak kabul ediyor ve bu bakımdan M. F. Ahuntzade'nin bazı çalışmalarına hücum ediyor".

Emin Abid'e göre "Bir edebî devir veya bir edebî sima hakkında doğru bir karara varmak için" onun yetiştiği sosyal ve edebî şartları araştırmak gerekiyor. Bu sebeple M. F. Ahuntzade'nin Türk edebiyatının gelişmesindeki rolünü gerçek anlamda belirleyecek faktörleri ortaya koyuyordu.

Araştırmacı yönüyle Emin Abid geçmişi yaşayarak eser veren edebî simaları değil, Nazım Hikmet'in sanatına Türk edebiyatı yönünden yaklaşım gösterilmesinin gereğini ileri sürerek yazıyor: "... Bugün Türkistan, Tataristan, Kırım, Türkiye matbuatında Nazım Hikmet hakkında birçok tahliller yapıldığını, eserlerinin tekrar tekrar yayımlandığını ve onlara nazireler yazıldığını görmekteyiz.

²¹ *Dirilik* dergisi, 1914.

Bu ne demektir? Bu durum, Azerbaycan proleter edebiyatında ilk defa kendini gösteren Nazım Hikmet'in bütün Türk halkları edebiyatı üzerinde gereken etki bıraktığını gösteriyor. Bunun için bir tenkitçi veya edebiyat tarihçisi, Nazım Hikmet'i Türk edebiyatının akışı içinde incelemese, onun edebî yönünü sadece hayalinde canlandırmış olur.²²

1926 yılında Tiflis'te Kafkas Ardı Merkezi İcra Komitesi'nin organı olan *Yeni Fikir* gazetesine İstanbul'dan yollanan bir yazıda şunlara işaret edilmiştir: İstanbul Darülfünun (Üniversitesi) Edebiyat Fakültesini bitirmek üzere olan öğrencilerden Emin Abid'in mezuniyet tezi olarak hazırladığı *Azerî Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eseri üniversitenin imtihan komisyonu tarafından kabul edildi. İlimi usûllerle yazılan bu inceleme "Meclis-i Müderrisin" (profesörler heyeti) tarafından takdir edilerek yayımlanmasına karar verilmiştir. ...Darülfünunda kabul edilen ise eserin son yüzyıla ait tek cildir. Eserin geneli altı ciltten ibarettir. Azerî lehçesinin zuhur ettiği tarihten zamanımıza kadar Azerbaycan'da meydana gelen fikri ve edebî olaylar, çağdaş sosyolojik metotlarla, karşılaştırmalı tahlil ve sentezler doğrultusunda hazırlanmıştır.

Eserin özeti genç Macar oryantalistlerinden madam Margit Pollu tarafından Macarcaya tercüme edilmiştir. Eseri yazan Emin Abid, Azerbaycan Sosyalist Şurası hükûmeti tarafından Avrupa üniversitelerine yollanan gençlerin en çalışkandır.²³

Bu kayıtlardan ve gazetede yayımlanan başka yazılarından Ali Şahbazov'un sadece Emin Abid'i değil İstanbul Üniversitesini de iyi tanıdığı açıkça görünüyor. Başka kaynaklar da Emin Abid'in altı ciltlik edebiyat tarihi eserini yazdığını onaylasa da onu bugüne kadar ele geçiremedik.

1970 yılında Bakû Devlet Üniversitesi'nde okurken Emin Abid'in ağabeyi Ali Abbas Müznib'in büyük oğlu Hüseyin Necdet'in (tahminen 1956 yılında vefat etmişti) eşinden bir hayli el yazması alıp Azerbaycan Devlet Edebiyat ve İncenesat Arşivi'ne verdik. Bunların ekseriyeti Emin Abid'e aitti.

Bu arşivde Emin Abid'in siyah mürekkeple, eski yazıyla özenle tashih ettiği, ilâveler yaptığı *Azerbaycan Türklerinin Edebiyat Tarihi* adlı eseri korunmaktadır.²⁴ El yazması eser 316 sayfadır ve asıl bölümü ise, *Kitab-ı Dede Korkut*'un incelemesi oluşturuyor. Emin Abid bu ölümsüz abideyi *Oğuzname*'nin bir kısmı olarak inceliyor. Sadece Türkçe kaynakları değil Avrupalı oryantalistlerin, sey-

²² Emin Abid, "Büyük Şura Ensiklopediyası ve Türk Edebiyatı", *İnkılab ve Medeniyet dergisi*, 1929, N 2, s. 37.

²³ E. Şahbazov, "İstanbul Darülfünununda Azerî Edebiyatı Tarihi", *Yeni Fikir gazetesini*, 9 Ocak, 1926.

²⁴ Azerbaycan Devlet Edebiyat ve İncenesat Arşivi, Emin Abid bölümü, 170, liste 1. muhafaza birimi 1.

yahların kayıtlarını da ortaya koyuyor ve Kilisli Rıfat'ın doğru okuyamadığı birçok kelimenin Azerbaycan Türkçesindeki okunuş şeklini de veriyor.

1928-1930'lu yıllarda Emin Abid'in Dede Korkut'la ilgili iki makalesi yayımlanıyor²⁵. Bu makaleler ise Dede Korkut'la ilgili araştırmaların temeli oluyor. Emin Abid, destanın el yazmasında bulunan bazı kelimeleri Azerbaycan Türkçesi ile okuyarak yer adlarının Azerbaycan'da ve ona yakın bölgelerde bulunduğunu göstermiş olsa da, mahallîlikten çok uzak bir düşünce ile *Kitab-ı Dede Korkut*'u genel Türk abidesi olarak araştırıyor.

Emin Abid Bakû'ye döndükten sonra büyük bir istek ve hevesle ilmî ve pedagojik faaliyetlerine başlıyor. Bakû Pedagoji Yüksek Okulunda ders veriyor. Bakû Üniversitesinde, Bakû Maarif Evi Edebiyat Derneğinde edebiyat tarihimize ilgili tebliğler sunuyor, Bakû, Tiflis, Derbent, Semerkant ve Ankara'ya yayımlanan dergi ve gazetelerde araştırmaları yayımlanıyor. Bu durum çok sürmüyor; çünkü 1917 yılında Ekim devriminden sonra komünistler hâkimiyete gelmiş olsalar da kuracakları devlette aile, ahlâk, tahsil, eğitim, edebiyat ve sanatla ilgili belirli bir düşünceleri yoktu. Ülkeyi bir yenilik arama dalgası bürümüştü. Neredeyse geçmiş tamamen inkâr ediliyordu. Hatta fabrikaları, demir yolunu vs. söküp yenilerini yapmak gibi sesler duyuluyordu. Kendilerini komünistlere daha yakın kabul eden edebiyatçılar eski şiir örneklerini "sufi şiiri", "kokuşmuş", "ilkel", hatta "gayri kültürel" kabul ediyorlardı²⁶. Bazıları da; "biz yüzümüzü Fuzulilere, Nesimilere, Vakıflara, Mirza Fethalilere, Hüseyin Cavitlere değil, Verharnlara, Uitmenlere, Jules Romanlara, Mayakovskilere ve bütün dünya klasiklerine çeviriyoruz"²⁷ diye yazıyorlardı.

Böylesi bir ortamda Emin Abid "Yüksek Okullarda Azerbaycan Edebiyatı"²⁸, "Hece Vezninin Tarihi"²⁹, "Derebeylik Devrinde Azeri Edebiyatı"³⁰, "Mirza Feth Ali Ahuntzade'nin Türk Edebiyatındaki Konumu ve Meydana Getirdiği Edebî Okul"³¹, "Türk Halkları Edebiyatında Mani Türü ve Azerbaycan Bayatılarının Özellikleri"³², "Firdevsi ve Azerbaycan Edebiyatı"³³ vb. makalelerini yayımlattı.

²⁵ Emin Abid, "Türk El Edebiyatına İlmî Bir Bakış (Oğuzname)", *Dan Ulduzu dergisi*, 1929, N 5 (29), S. 30-32, N 8 (32), s. 28-29. Yine Emin Abid'in "Aşiret Devrindeki Azerbaycan Edebiyatına Dair Vesikalar", *Azerbaycan Öğrenme Yolu dergisi*, 1930, N 3, s. 48-52.

²⁶ M. Eliyev, "Edebî Tenkit ve Vezin Problemi", *Azerbaycan Sovyet Tenkidinin Problemleri*, ADU neşriyatı, Bakı, 1983, s. 78.

²⁷ Gülen Adam. Şerbest Şiir Hakkında İlk Söz, *Maarif İşçisi dergisi*, 1929, N 1.

²⁸ *Kommunist gazetesi*, 31 Mart 1927.

²⁹ *Maarif İşçisi dergisi*, 1927, N 3 s. 50-55, N 4 s. 58-61, N 6-7 s. 45-62.

³⁰ *Maarif ve Medeniyet dergisi*, 1927, N 4-5 s.42-45.

³¹ *Maarif İşçisi dergisi*, 1928, N 3 s.20-50.

³² *Azerbaycan Öğrenme Yolu dergisi*, 1930, N 4-5 s. 9-42.

³³ Firdevsi, "Şahname", B., Azereşr, 1934, s. 94-107.

Emin Abid, “Hece Vezninin Tarihi” (edebiyat teorisi hakkında) adlı makalesinde, hece vezninin, Turfan abidelerindeki yazılardan günümüze kadar geçtiği yolu izliyor. Kaşgarlı Mahmut’un *Divan-ı Lügat-it Türk*, Yusuf Has Hacib’in *Kutadgu Bilig*, Ahmet Yesevi’nin *Divan-ı Hikmet* adlı eserlerinden örnekler veriyor. Yunus Emre’nin, Hatayi’nin, Kerem’in, Karacaoğlan’ın, Kuhi’nin, Vakıf’ın, Dertli’nin, Mahtumkulu’nun, Mehmet Emin’in vb. geçtikleri sanat yollarını karşılaştırmalı olarak inceliyor. Bu konuda kendinden önce söz eden Türkologların düşüncesine müracaat ediyor, bazen onlarla tartışmaya girişiyor. Konuyu öylesine güzel araştırıyor ki, onu dikkatle okuyan bir genç aydın kendi köküne, kendi soyuna sıkı sıkıya sarılıyor.

Emin Abid, “Türk Halkları Edebiyatında Mani Türü ve Azerbaycan Bayatılarının Özellikleri” konulu makalesinde beş bin maniye ve bayatıyı karşılaştırıyor. Turfan, Altay, Özbek, Mişer, Kazan, Gagavuz, Anadolu, Irak, Dağıstan Türkleri arasında yayılan yedi heceli dört mısralı şiir şeklini, onların ikiz kardeşleri olan Azerbaycan bayatıları ile karşılaştırıyor ve hepsinin aynı pınardan kaynaklandığını inandırıcı delillerle ispat ediyor.

Hammer, İgnat Konş, V. Radlof, M. Fuat Köprülü, Haşim Nahit, Salman Mümtaz, Samoyloviç vb. tanınmış araştırmacılarla birlikte bu konuda birkaç satır yazanların düşüncesine de saygı gösteriyor.

Emin Abid bu araştırmaları, halkı kendi kökünden uzaklaştırmak isteyenlere tutarlı bir cevap ve genç kalemleri yolundan saptırmak isteyenlere karşı ise son derece güçlü direnme idi. Bunu çok iyi anlayan hâkimiyet organları onu her vasıtayla sıkıştırıyor, işten atıyor ve takip ediyorlardı.

1929-1934 yılları arasında merkezden uzaklarda Guba’da, Ağdaş’ta, Ağdam’da meslek yüksek okullarında ve diğer okullarda ders vermek mecburiyetinde bırakılan Emin Abid’i 1934 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakü İlimler Akademisi’nin Azerbaycan bölümüne işe almaya mecbur oluyorlar. Çünkü o devirde Azerbaycan Komünist Partisi, Mirza Feth Ali Ahuntzade’yi, eserlerinde din ve eski alfabe aleyhine söylenmiş fikirleri dolayısıyla kendi ideolojisine yakın bilerek, onunla ilgili muhtevalı eserler hazırlamak ve doğum gününü kutlamak kararına varmıştı. Ancak böylesine ağır ve sorumluluk taşıyan bir işin üstesinden gelebilecek Emin Abid gibi araştırmacılar ise çok az bulunmaktaydı. Meşhur filozof ve dramaturg Mirza Feth Ali Ahuntzade’nin eserlerinin Türkçe ve Rusça olarak yayına hazırlanması Ali Nazım ile Emin Abid’e havale edildi³⁴. Onlar M. Feth Ali Ahuntzade’nin üç ciltlik eserini³⁵ yayına hazırlayarak geniş ön

³⁴ Xronika, *İnqilab ve Medeniyyet dergisi*, 1934, N 8.

³⁵ Bu kitaba Emin Abid’in 1935 yılında yazdığı ön söz Azerbaycan Devlet Edebiyat ve İnceneset Arşivi’nin 170 nolu biriminde muhafaza edilmektedir. Lâtin alfabesiyle daktiloda yazılan önsöz 300 sayfadır.

söz ve açıklamalar yazdılar; ancak 1937 yılında millî düşünceli kimseler için başlayan takibat ve baskı politikası hazırlanan bu eserin yayımlanmasına engel oldu. Ancak Emin Abid'in o devirde çıkan ona yakın makalesi Ahuntzade ile ilgili çalışmalara son derece yardımcı oldu. Emin Abid ilk olarak Ahuntzade hakkında Avrupa, Türkiye, Rusya ve Azerbaycan'da yayımlanan araştırmaları karşılaştırdı ve yanlışlıkları ortaya koydu³⁶. Bundan başka hâkimiyet yularını elinde tutan ideolojinin bakış açısına ters bir bakış ortaya koydu. Emin Abid'e göre M. F. Ahuntzade'nin sanat anlayışını idrak etmek için mutlaka ona Türk halkları edebiyatı çizgisinden yaklaşılmalıdır. Araştırmacı bu fikirlerini ispatlamak için de Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Tataristan ve Türkiye'de oluşan edebiyatı ve tarihi gözler önüne seriyordu. Türkiye'de meydana gelen Tanzimat Edebiyatı üzerinde hassasiyetle duruyor, Akif Paşa, Sadullah Paşa, Ziya Paşa'dan söz ediyor, İbrahim Şinasi ile M. F. Ahuntzade'nin bir devrin insanları olduğunu ileri sürüyordu.

Emin Abid 1935 tarihinde iş yerine sunduğu listede ilmî eserlerinden, tercümelelerinden, şiirlerinden başka yayımlanmamış diğer eserlerini de gösteriyor. Bunlar arasında *Mirza Şefi Vazeh, M.F. Ahuntzade'nin Arşivinin Tasviri, Azerbaycan Folkloru, Edebiyat Tarihimizde Sabir'in Konumu, Habibi, Natevan, 17. Yüzyıl Azerbaycan Edebiyatı*³⁷ vb. günümüze kadar gelip ulaşılar da henüz araştırmacıların dikkatini kendine çekememiştir. Ancak "M. F. Ahuntzade'nin İlmî ve Edebî Görüşleri", "Vakıf", "Azerbaycan Sözü Tarihte ve Bu Sözle İlgili Azerbaycan İlmî Edebiyatında Çeşitli Akımlar", "Azerbaycan Edebiyatında Şiir Şekillerinin Gelişmesi Problemleri", "Azerbaycan Edebiyatı Araştırmacılığının Gelişmesi Problemleri ve Bizim Metodik Yanlışlıklarımız", "Nesimi'nin Arapça ve Farsça Şiirleri", "Bir Daha Sohbet-ül Esmar" vb. araştırmalarından hiçbir iz bulamadık³⁸.

12 Aralık 1936 yılında hapsedilen Ali Abbas Müznib KGB savcısının "...kardeşinizi pantürkist adlandırmak için elinizde ne gibi deliliniz vardır?" şeklindeki sorusuna şu cevabı vermiştir: "Kardeşim Emin Abid Türkiye'den döndükten sonra benimle konuşmalarında Türkiye'nin kültürünü, edebiyatını, şairlerini vs. övdü. Bu konuşmadan sonra kardeşimin "Türkçü-pantürkist" olduğu kanaatine vardım. Şunu da itiraf etmeliyim ki, ben de Türkçüyüm"³⁹. Bu sözler, iki kardeşin ölümün eşiğinde bile ideallerinden vazgeçmediğinin ve Türkçülük yolundaki çalışmalarından bir adım bile geri kalmadıklarının ispatıdır.

23 Mayıs 1937 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlimler

³⁶ *Maarif İşçisi dergisi*, 1928, N 4 s. 40-44, N 5-6, s. 24-32, N 7-8 s. 87-93.

³⁷ Azerbaycan Devlet Edebiyat ve İncelenet Arşivi, fond 170.

³⁸ Azerbaycan İlimler Akademisi El Yazmalar Enstitüsü Arşivi, Emin Abid'in şahsî dosyası.

³⁹ Celal Kasımov, *Repressiyadan Deportasiyaya Doğru*, Bakı, *Mütercim neşriyatı*, 1998, s. 63.

Akademisi Azerbaycan Şubesi'nin, Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü'ndeki işinden atılan⁴⁰ Emin Abid⁴¹ bir yıl sonra Kürdemir bölgesinde bulunan Karakoyunlu köyünde öğretmenlik yaparken tutuklanır⁴². Eşinin hapsedildiğini gören eşi Nafia Ahmet Şükrü-Tevfik Tanur kızı⁴³ 11 Ağustos 1938 tarihinde Batum'da bulunan Türk konsoloslughuna başvurarak Türkiye'ye gitmek için vize talep eder; ancak bu isteğine kavuşamaz. Konsolosluktan çıkarken tutuklanır⁴⁴. Casuslukla ve vatana ihanetle suçlanan her iki vatanselere hapiste bin bir türlü işkenceler yapılır. Üç ay sonra 21 Ekim 1938 tarihinde henüz 39 yaşına ulaşmamış Emin Abid saat 21.30'da kurşuna dizilir ve şehit edilir⁴⁵.

Devrin diktatörleri Nafia hanım hakkında hiçbir suç unsuru bulup mahkemeye yollayamasalar da, 19 Şubat 1940 tarihinde imzalanan bir belgede ceza müddetini belirtmeden onu "ıslah-emek kampı" olarak adlandırılan hapishanelerden birine yollamışlardır⁴⁶.

Emin Abid bütün varlığıyla ve ruhuyla Türk edebiyatına bağlı kalmış, ortak noktaları arayıp ortaya koymuştur. Bu edebiyatın parçalanmasına, mahallî edebiyatlar şeklinde okutulmasına karşı çıkmış ve ailesini de, kendini de bu yolda kurban etmiştir.

Aktaran: Seyfettin ALTAYLI

⁴⁰ Bu enstitü iki yıl önce Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği İlimler Akademisi'ne başvurarak Emin Abid'in çalışmalarından övgüyle bahsetmiş ve savunma yapmadan kendisine "ilimler namzedi" (doktor) unvanı verilmesini rica etmiştir.

⁴¹ Azerbaycan İlimler Akademisi El Yazmalar Enstitüsü Arşivi, Emin Abid Ehmedov'un şahsî dosyası.

⁴² Azerbaycan Millî Tehlikesizlik Nazırlığı arşivi, Emin Abid'in sorgulama dosyası, N 32796.

⁴³ 1903 tarihinde Yanya'da (şimdiki Yunanistan'da) doğan Nafia, küçük yaşlarında babası Ahmet Şükrü'yü kaybeder. Annesi Zehra hanım, Tevfik Tanur beyle evlenir. 7 yaşında İstanbul-Çamlıca Lisesinde okula başlayan Nafia hanım 11 yıl okuduktan sonra 1922 yılında İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesine girer. Gençliğinde şiirler yazan Nafia hanım, şair ve sosyo-siyasi yönü güçlü olan Emin Abid'le tanışır ve onunla evlenir. Emin Abid 1927 yılında Bakû'ye döndüğü zaman Nafia hanım da tahsilini yarım bırakıp eşiyle Azerbaycan'a gider.

⁴⁴ Azerbaycan Millî Tehlikesizlik Nazırlığı arşivi, Nafia Tevfik Tanur (Şükrü) kızı Ehmedova'nın sorgulama dosyası, N 269342.

⁴⁵ Azerbaycan Millî Tehlikesizlik Nazırlığı arşivi, Emin Abid'in sorgulama dosyası, N 32796.

⁴⁶ Azerbaycan Millî Tehlikesizlik Nazırlığı arşivi, Nafia Tevfik Tanur (Şükrü) kızı Ehmedova'nın sorgulama dosyası, N 269342; Kasimov, Celal. Repressiyadan Deportasiyaya Doğru, Bakı, "Mütercim" neşriyatı, 1998,